

T. Tóth Tünde
Az idő másodkézből
Szvetlana Alekszijejics: Elhordott múltjaink

A kommunikatív emlékezetben továbbélő traumák több, a visszaemlékezők egymást kiegészítő, polifonikus monológjaiból épül fel Szvetlana Alekszijejics *Az utópia hangjai* című regényciklusának öt része. *A háború nem asszonyi dolog, Az utolsó tanúk, Fiúk cinkkoporsóban* és a *Csernobili ima* után, a 2015-ben Nobel-díjjal jutalmazott (magyarul Iván Ildikó fordításában olvasható) *Elhordott múltjaink* a szovjet-tematika (a „vörös-ciklus”) záró darabja. A számos reprezentatív álláspont – „Van, akinek a múlt egy láda hús és egy hordó vér, másoknak meg egy dicsőséges korszak.” (348.) – az élőbeszéd stílusában szólal meg, ezáltal a különféle beszédmodok mögött egymástól drasztikusan eltérő életek sejlenek fel, mégis a szerző sajátos szépirodalmi igényű stílusa is érvényesül – a mozaikok pedig egységessé szervesülnek.

A riportok a szovjet és posztszovjet éra határterületein mozognak: a múlthoz való viszony, a jövő élıhetősége, kilátásai, az egyén magatartásmintái, az alkalmazkodás, a mikrotörténet és makrotörténet együttállása, elbeszélhetősége mind fontos sarokkövei az emlékezők történeteinek. Mindezt átszövő motívum az idő: „Az a helyzet, hogy minden eszme és minden szó mintha másodkézből került volna hozzánk, minden olyan tegnapi, viseltes. Senki nem tudja, hogyan kéne lenniük a dolgoknak, hogy mi jöhet most jól, ezért mindenki igyekszik azt hasznosítani, amit az elődeik már valaha tudtak, amit valaki, valahol már megtapasztalt. Ez sajnos még amolyan second hand idő, elhordott múlt. De lassacskán kezdünk magunkhoz térni, tudatosítani, hol a helyünk a világban. Hiszen senki sem akar romok tetején élni, jó lenne végre felépíteni valamit abból, ami megmaradt.” (591.) Ezért is visszatérő motívum a beszéd, ami több mint a kommunikáció eszköze: szokásrend, amely hagyományozódik, az aktuális politikai berendezkedésről függetlenül: „Sírokat keres? Megértem, mi mondhatnám, sírokon lakunk. De mi... egyszóval nem szívesen emlegetjük a múltunkat. Tabu! Az öregek, a szüleink, meghaltak, azok meg, akik élnek még, hallgatnak. Tudja, ők sztálinista nevelést kaptak.” (325.). A történeti múlt és az egyéni élettörténetek továbbörökítésének célja és hatása is kérdéses: ha a tudattartalmak ki is mondhatók, az új kontextusban, a „nem-szovi” embertípus számára nem feltétlenül értelmezhetők – vagy nem minősülnek relevánsnak.

A megszólalók többsége hétköznapi kisember, aki a történelem kiszolgáltatottja, elszenvédője, és ritkább esetben haszonélvezője. Utóbbira példa a posztszovjet karrierizmusnak a megtestesítője, aki az új berendezkedés szélsőséges társadalmi különbségeit, a vad-vadász felosztásban szemlélteti: „Mindannyian olvastunk Gorkijt, tudjuk, milyen az, amikor a kalmárok mulatnak: tükröket törnek, habzsolják a fekete kaviárt, pezsgőben fürdetik a lányokat... De ezzel már elteltek, unják az ilyesmit. (...) Vannak olyan szórakozási lehetőségek is, amiket nem hirdetnek az irodák. Szigorúan titkosak. Éjszakai vadászaton is részt vehetünk. Élő emberre. Egy szerencsétlen csövesnek adnak ezer dollárt – nesze, ez a sok zöldhasú mind a tied! Életében nem látott ennyi pénzt! Ezért most te leszel a

vad! Ha megúszod, összejött, ha lelőnek, ne nyávogj. Tiszta ügy! Kislányokat is lehet bérelni éjszakára. Szabadon engedni a fantáziánkat és a farkunkat, de úgy, hogy olyat Sade márkí álmodni sem mert volna! Vér, könnyek, ondó! És ezt boldogságnak hívják.” (424.)

Emellett gyakori az eszme- és szellemtörténeti megközelítés, áttekintés: a közösségi kohézió felbomlása, a szellemi kulturális értékeszmény, a nagy történelmi-társadalmi narratívák, eszmék devalválódása áll szemben a materiális érdekorientált haszonkultusszal, az átlagemberek műveltségigény-vesztett, az önös érvényesülést elvakultan abszolutizáló társadalomképpel.

Mindez meghatározott azáltal is, hogy a megszólalók a peresztrojka után olvassák vissza a szovjet államiságot, politikai berendezkedést, ideológiai és etikai normákat – vagyis, a megszólalásmódot jelentősen befolyásolja az ismert, kiszámítható minőségek elvesztésének és az új rend idegenségének tapasztalata. Ezt a pseudo-nosztalgikus életérzést is bemutatja a szerző olyan életutakon keresztül, amelyek szocializálódtak és így vagy úgy, akklimatizálódtak olyan társadalmi viszonyokhoz, és sajátítottak el olyan magatartásformákat, amelyek használhatatlanok, funkciótlanak az új társadalmi-politikai-szellemi életvalóságban. Ezt mutatja a patetikus retorika kiüresedése is: „Ha akkor, a háború alatt, belehalok a sebeimbe, tudtam volna: a Hazáért halok meg. De most a kutyaélet végez velem. Írják csak ezt a síromra...” (226.) – és az arra való utólagos reflexió: „Az eszmék hatalmas, félelmetes dolgok, megfoghatatlan, nem anyagi erők. Felmérhetetlenek... valahogy más az anyagiságuk... valami egyszer csak fontosabbá válik, mint az anyám.” (561.) Generációs problémaként kerül előtérbe, hogy a Szovjetunió felbomlása, nagypolitikai, gazdasági szinten alapjaiban változtatta meg az emberi élet minőségét és perspektíváit, de magát az emberi, a „szovi” beidegződést nem: „Az én fejemben szovjet minták vannak, régi sablonok, a fél életemet a szocializmus alatt éltem le. Úgy maradtam. Már nem tudom ezeket lecserélni.” Ugyanakkor a szovjet intézményesített terrorról, a kegyetlenség módozatainak állandó jelenlétéről, de átalakuló formáiról (éheztetésről, börtönről, háborúról, brutalitásról) és nem utolsósorban a felelősségre vonás hiányáról, döbbenetesen embertelen történetek sűrűsödnek össze.

Nagy kérdése a könyvnek hogy kik tudják elbeszélni, s ezáltal megérthetővé, elgondolhatóvá tenni a közös, ellentmondásokkal telített és a legkülönbébb tragédiáktól terhes múltat, hiszen a tanú hitelessége, objektivitása, lényeglátása mindig kontextusfüggő, összetett probléma. Főként a „konyhatörténelem” megszólaltatói beszélnek, akik a nagypolitikai változások során nem jutottak befolyásos szerephez, ezért azok következményeket csak viselik, sorsukat nemigen alakíthatják; az ő a személyes éltük olykor inkább személyközi kapcsolataikban meghatározottak – de kimondva vagy kimondatlanul, változó értékhangsúllyal, mindig erősen függenek a történelmi szituációtól – és történetük, a személyes életükön túlmutató, általános történelmi tanúságtétellé válnak: Egy kisfiú az ablakon át próbált menekülni... Az egyik partizán le akarta lőni, de egy másik megakadályozta. Visszadobták a tűzbe. Tizennégy éves voltam. Nem értettem semmit. Az egyetlen, amit tettem, hogy megjegyeztem ezeket a dolgokat. És most elmondtam...”

Épp ezért a kérdések is ezen a szinten merülnek fel: például, hol kezdődik és meddig tart a mindennapi ember felelőssége: „Kit kellene elítélni, csak azokat, akik részt vettek a kivégzésekben, a kínzásokban, vagy azokat is, akik a feljelentéseket írták... akik elvették a »népellenségek« gyerekeit a rokonoktól, és intézetbe küldték őket...a sofőröket, akik a letartóztatottakat szállították...” (439.) –Emellett a hatalomszerzés, illetve a hatalmi nyomás egyénre gyakorolt hatása, milyen felelősséggel, jogokkal ruház fel vagy milyen visszaélésre ad lehetőséget: „Lehet, hogy amúgy civilben rendes fickók, de hóhéreként dolgoznak. A rendszer kis fogaskerekei. Nem ők döntenek el, kell-e ütni, de ütni ők ütnek...” (567.)

A sok-sok hang közös metszéspontjában másodlagossá válik, hogy minden megszólalás szubjektív ön- és létértelmezés, beleértve azt is, hogy a beszélők hogyan tekintenek a változó élethelyzetre, történetiségre, politikára – értelemszerűen, még egy ilyen monumentális könyv sem vállalkozhat arra, hogy statisztikai pontosságú adatokkal, a felvetett problémák egészét áttekintse – ellenben a másodkézből kapott múlt örökségének a továbbélését, emlékek, minták és normák megkérdőjelezését, a jelen alakíthatóságát és kilátásait megteszi a könyvről való gondolkodás tétjévé.